

<https://helda.helsinki.fi>

Baltia 101 : Kesäyön kulttielokuvat ja neljä valkoista paitaa

Öhman, Mia

2019-09-16

Öhman , M 2019 , ' Baltia 101 : Kesäyön kulttielokuvat ja neljä valkoista paitaa ' , Filmihullu ,
Vuosikerta. 2019 , Nro 4 , Sivut 34-36 .

<http://hdl.handle.net/10138/319139>

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Mia Öhman

BALTIA 101: KESÄYÖN KULTTIELOKUVAT JA NELJÄ VALKOISTA PAITAA

Riian kansainvälisten elokuvajuhlien taiteellinen johtaja **Sonora Broka** esitteli Sodankylässä kulttielokuvia Virosta, Latviasta ja Liettuasta. Yönäytökset Kitisen kinossa vetivät katsomon täyteen ja aamuyön aurinkoon purkautui ilmeisen tyytyväistä yleisöä. Sarjan tinkimättömin löytö, Latvian neuvostoaikaista itesesensuuria ruoskiva elokuva-aarre nähtiin festivaalin päätöspäivänä.

Baltian maat itsenäistyivät ensimmäisen kerran vuonna 1918. Alueet liitettiin Neuvostoliittoon vuonna 1940, Saksa taas miehitti ne vuonna 1941. Sodan jälkeen Baltian maista tuli neuvostotasavaltoja. Neuvostosysteemi toisaalta kyyditti onnetonta Baltian kansaa Siperiaan, toisaalta takasi onnekaalle kansanosalle elannon. Elokuvatuotantoa johdettiin ja rahoitettiin Moskovasta. Neuvostonäkökulmasta Baltian maat olivat melkein lännessä, ja niiden elokuvat vetivät yleisöä teattereihin muissa tasavalloissa. Vuonna 1991 Neuvostoliitto hajosi ja rahahanat menivät kiinni.

Seksiä hämähäkin kanssa

Lavastaja, esikoisohjaaja **Vasilijs Mass** joutui toteuttamaan viimeisen elokuvatyönsä ilman loppuhuipennukseksi suunniteltua polttoroviokohtausta Viron Saarenmaalla, Kuressaaren linnan pihalla. Se olisi eittämättä säväyttänyt, mutta **Vladimirs Kaijaksin** surrealistissävyyisestä tarinasta löytyy muitakin leuat loksauttavia aiheilmia. Lajissaan ainoaksi jäänyt latvialainen psykologis-eroottinen kauhuelokuva ***Zirneklis (Pauk/ The Spider, 1992)*** jäi aikanaan systeemin juuri romahdettua vähälle huomiolle, mutta on sittemmin löytänyt yleisönsä. Venäjänkielisessä elokuvassa nuoren tytön seksuaalisuuden herääminen kerrotaan puolittain tirkistelijän näkökulmasta ja hädän hetkellä turvataan pappiin. Ylöspano on fantastisen vakuuttava, kuvaus erinomaista ja näyttelijät tekevät töitä vakavissaan; musiikin muovinen syntikkasoundi tosin pudottaa toistuvasti hyväksi kohonneen jännitteen sekunnissa nollaan. Elokuvasta kirjoittaneet ovat yhdistäneet sen Puolan uuteen aaltoon, **Neil Jordanin** elokuvaan ***Sudet tulevat (The Company of Wolves, 1984)***, **Roman Polanskin** ***Inhoon (Repulsion, 1965)***, **Luis Buñuelin** tuotantoon, **Ridley Scottin** ***Legendaan (Legend, 1985)***, **William Friedkinin** ***Manaajaan (The Exorcist, 1973)*** ja **Jean Cocteaun** klassikkoon ***Kaunotar ja Hirviö (La Belle et la Bête, 1946)***. **Dario Argentokaan** ei ole kaukana – ja joku jossain mainitsi, että italialaiset ovat tehneet 1970-luvulla läjän ***Manaaja-rip-offeja***, joissa herkutellaan seksuaalisuudella naisvihamieliseen sävyyn. ***Zirneklis*** ei tuomitse

seksuaalisuutta, vaan... hämähäkin? Sodankylän täydessä näytöksessä oli villi tunnelma, ja yleisö ilmeisesti sai mitä oli tullut hakemaan. Juoniselostus noin suunnilleen, *s'il vous plait*:

Elokuva alkaa **Freud**-sitaatilla ”Alitajuiset seksuaaliset toiveet liittyvät läheisesti pelon tunteeseen”. Hehkeä punatukkainen klassisen kaunis Vita asuu äitinsä kanssa tilavassa kivitalossa. Poninhäntäinen taiteilija Alberts pyytää papilta luvan käyttää Vitaan mallina Neitsyt Maria -maalauksessaan. Vita päiväunelmoi eroottissävyysesti: kukkien keskeltä pistävä piikki saa veren valumaan. Taiteilijan jugendtalossa sijaitsevassa ateljeessa alastonmalli pitelee metsästyshaukkaa, viini virtaa, maalausten boschilaiset himosta ja tuskasta voihtivat alastomat ruumiit heräävät eloon, terraariossa asuva hämähäkki paketoit kumppaninsa, käärme luikertelee vapauteen ja taiteilija käy käsiksi Vitaan. Kotona Vita tutkailee alastomuuttaan lähikontaktissa peilin kanssa. Taiteilija soittaa tytön omaan puhelimeen ja ilmoittaa omistavansa hänet. Äidilleen Vita ilmoittaa ettei ole enää lapsi, ja äiti soittaa omalla puhelimellaan papille. Vitin sänkyyn pudottautuu karvainen hämähäkki, joka kasvaa valtavan kokoiseksi ja yrittää työntää ulokkeitaan tyttöön. Hämähäkki muuttuu taiteilija Albertsiksi, joka toisaalta kiihottaa, toisaalta etoo Vitaan. Kun äiti ja pappi syöksyvät apuun, Vitin reidellä vilahtaa hämähäkki, joka alun perin tuli vierailulle. Vitaan tilanne huvittaa. Lääkäri suosittelee lepoa. Vita lähetetään saareen Magda-tädin luo. Junassa hän uneksii harrastavansa seksiä jättiläishämähäkin kanssa. Asemalla on vastassa tädin miehen poika Juris. Uusperhe asuu linnassa. Pihan mestauslavalla paiskii puutöitä kyräilevä, huuliaan lipova äijä, jonka edessä Vita kuvittelee olevansa nelinkontin hyväiltävänä. Linnassa on kielletty huone, ja hämähäkki-taiteilija on taas sielläkin. Juris kantaa Vitin pois. Keskellä kirkasta päivääkin kuuluu uhkaavia ääniä ja tielle heittyy outoja varjoja, mutta sankaritar naureskelee, uiskentelee meressä ja flirttailee niin isän kuin pojan kanssa valkeissa roikkuvissa läpikuultavissa vaatteissaan. Kun Vita yrittää tiirikoida auki kielletyn huoneen lukon, Magda-täti soittaa papille. Vita näkee isäntäväen roikkuvan suolistettuina ruumiina seittien keskellä. Taiteilija nauraa metsässä. Yöllä Vita ja Juris menevät kiellettyyn huoneeseen, hullaantuvat toisistaan ja rakastelevat aamunkoittoon. Pappi havaitsee majakasta käsin taiteilijan ja kieltää tätä kajoamasta Vitaan, mutta taiteilija katoaa valonsäteeseen. Illalla naiset saunovat. Tytön touhuja mulkoillut Magda-täti voisi vihtoa tilaisuuden tullen kuin Koivuniemen herralla, mutta tyytyy sivelemään hellästi Vitin hikistä vartaloa. Vita jää saunaan ja joutuu taiteilijan yllättämäksi – kiuas, saippuavettä, irstas tunkeilija, alaston naisvartalo. Pappi tulee apuun ja onnistuu seivästäämään visvaisen olennon. Vita juoksee metsässä alasti, sitten liian lyhyt paita yllään, karistaa pois jostain ilmestyneet seitit ja hyppää yhdessä Jurisin kanssa mereen. Taiteilija on eheytynt ja katsoo rannalta, kun Vita ja Juris kahlaavat käsi kädessä kohti nousevaa aurinkoa.

Rakkautta marraskuussa ja paholaisen kosto

Seuraavana yönä Kitisen kinon yleisö otti ilolla vastaan virolaisen elokuvan *November* (2017). Se kertoo hullun ja surullisen 1800-luvun maaseudulle sijoittuvan *folk noir* -rakkaustarinan, jossa pakanalliset taikavoimat jylläävät, huijaaminen ja varastaminen on elinehto ja sieluilla käydään kauppaa. **Rainer Sarnetin** käsikirjoitus ja ohjaus perustuu **Andrus Kivirähkin** kulttisuosioon nousseeseen menestysromaaniiin *Rehepapp ehk November* (2001, **Kaisu Lavikaisen** suomennos *Riihiukko* v. 2002). Musta huumori terästä äkkivääriä tilanteita, mutta nuoren rakkauden osuminen traagisesti väärään kohteeseen nousee kaiken yli kantavaksi aiheeksi. **Mart Tanielin** äärimmäisen kaunis mustavalkokuvaus ammentaa ensimmäisen virolaisen elokuvaajan **Johannes Pääsuen** (1892–1918) valokuvista ja käyttää tietokonegrafiikan sijaan perinteisempiä erikoistehosteita. *November* oli Viron Oscar-ehdokkaana ja se on nähty meillä Rakkautta & Anarkiaa -festivaaleilla 2017 ja KAVI:n ONNEA VIRO 100 VUOTTA! -sarjassa Orionissa 2018.

Liettualainen **Kazys Boruta** (1905–1965) oli kirjailija, runoilija ja poliittinen aktivisti ja hänen tärkein teoksensa vuonna 1952 julkaistu *Baltaragio Malūnas (Whitehorn's Windmill)*, josta syntyi elokuvamusikaali *Velnio nuotaka (The Devil's Bride)*, 1974) ohjaaja **Arūnas Žebriūnasin**, säveltäjä **Vjatsļeslav Ganelinin** ja käsikirjoittaja **Sigitas Gedan** yhteistyönä. Se on liettualaisten kansantarinoiden ja modernin tragedian yhdistelmä, jossa mylläri Baltaragio lupaa paholaiselle apua vastaan sielunsa ja ensimmäisen lapsensa, mutta tuleekin katumapäälle. Paholainen estää kostoksi Jurga-tyttären mahdollisia kosijoita lähestymästä tuulimyllyä, mutta komean Girdvainisin hevoset juoksevat nopeammin kuin hidastussumu. Jurga ja Girdvainis rakastuvat, mutta paholainen kostaa viemällä hevoset ja tappamalla Girdvainisin. Jurga hukuttautuu kuullessaan miehen kuolemasta ja Baltaragio kivettyy surusta. Elokuvan rinnastaminen *Jesus Christ Superstariin* (elokuva 1973) tavallaan toimii, koska laji on (kiusallisen) sama, rock-ooppera. Toisaalta hyvä luonnehdinta on Sonora Brokan käyttämä ”infernaalinen musikaali”; *Jesus Christ Superstar* ponnistaa esiintyjäryhmän rohkeasti ilmaisua uudistavasta, hikisestä ja riemukkaasta urakasta pyhän tarinan kertomiseksi, mutta tietoisien camp *Paholaisen morsian* on vakavistakin sävyistä huolimatta lähestulkoon alusta loppuun tasapaksun karnevalistista hengästyttävän posketonta katsottavaa, joka ehtii melkein jo muuttua tylsäksi. Sodankylän yleisö jaksoi kyllä vielä lauantainakin hurrata ja hekottaa loppumetreille saakka.

Neljä valkoista paitaa sensuurin tulessa

Hieman rauhallisempi mutta sitäkin kärkevämpi latvialainen *Četri balti krekli/ Elpojiet dziļi, (“Four White Shirts” / “Breathe Deeply”, 1967)* kertoo rock-yhtyeestä nimeltä Optimisti, jonka laulujen sanoitukset joutuvat suurennuslasin alle. Nimikappaleessa lauletaan: ”Jos nuori mies omistaa neljä

valkoista paitaa, hän pärjää elämässä. Yksi tarvitaan hallinnon edessä, muut omaan käyttöön. Aamulla puettu puhdas paita on illalla jo musta. Silloin vaihdetaan puhdas valkoinen paita. Oikeastaan tämä laulu ei kerro paidoista vaan omastatunnosta.” Kulttuurikomitean jäsen Anita Sondore kritisoi sanomalehdessä puhelinasentajana työskentelevän Cezarsin kirjoittamia sanoituksia, mutta tajuaa sitten kipeästi, että hänen aloittamansa keskustelu on karannut käsistä. Samalla Anitan ja Cezarsin välinen ystävyys käy mahdottomaksi. Elokuva perustuu **Gunārs Prieden** näytelmään, jonka ensi-illassa ohjaaja **Rolands Kalniņš** ja kuvaaja **Miks Zvirbulis** olivat paikalla. Aihe – sensuuri, tai abstrakti ”yleinen mielipide” ideologisessa diktatuurissa – tuntui tärkeältä. Ajan henki, 1960-luvun innostus ja taiteellinen vapaus saatiin taltioitua elokuvaan. Rockmusiikissa on haurasta kömpelyyttä, aivan kuin soittajat vasta opettelisivat uutta ilmaisua; **Kurt Weillin** *Puukko-Mackie* sen sijaan irttaa virtuoosimaisen jatsahtavasti. Zvirbulisin kamera on tallentanut herkästi katunäkymiä ja ihmisten kohtaamisia. Ehkä hienoin jakso on idean synty ja muotoutuminen valmiiksi kappaleeksi: Cezars on loukkaantunut Sondoren väitteestä, ettei hän voi olla muusikko tai kummoinenkaan lauluntekijä, koska ei ole opiskellut alaa. Laulaja ja tyttöystävä Bella nuhtelee, ettei Cezars selvin päin uskalla puolustaa oikeuksiaan. Yhtyeen kohtalo tuntuu epävarmalta, samoin tulevaisuus Bellan kanssa. Työkeikalla kuvataiteilijan asunnossa Cezars näkee ikkunalaudalla puupillin ja puhalttaa siihen – kuuluu kolmen sävelen melodia. Taiteilijan töitä on läjittäin jokaisella tasolla ja seinät täynnä. Cezars katselee nuorten naisten ja rakastavaisten kuvia, sävelmä täydentyy vähitellen, ja kuullaan elokuvan kaunein laulu. Elokuvaan kirjoitettiin myös kohtaus, jossa kulttuurikomitea kokoontuu päättämään, että Cezarsin sanoituksia on sensuroitava. Se oli ehkä viimeinen niitti, jonka ansiosta teos katosi. **Imants Kalniņš**in säveltämät laulut kuitenkin levisivät ja saivat kulttistatuksen. Elokuva nähtiin Riassa ensi kertaa vuonna 1986. Cannesin klassikkosarjassa se esitettiin toukokuussa 2018 ohjaaja Kalniņšin (s. 1922) ja kuvaaja Zvirbulisin (s.1937) läsnäollessa. Ohjaaja kertoi seuraavansa tarkkaan uutta latvialaista elokuvaa ja olevansa iloinen alan luovasta kukoistuksesta.

Sonora Brokan haastattelu

Onko latvialaisilla, liettualaisilla ja virolaisilla syytä olla ylpeämpiä neuvostoaikana tehdystä tuotannostaan kuin nykyelokuvasta?

SB: Riian elokuvastudio oli Neuvostoliiton suurimpia, ja siellä toteutettiin muitakin kuin latvialaisia projekteja. Kaikki Baltian maat olivat luoneet omanlaisensa elokuvatyylin jo ennen neuvostoaikaa, ja se erottui. 1960-luvulla Baltian dokumentaristit kehittivät protestina neuvostovallalle esteettisesti ja ideologisesti vapaan tyylin, *Riian koulukunnan* tai kansainvälisemmin *runollisen balttidokumentin* (*Baltic Poetic documentary*), joka heijasteli eurooppalaisen elokuvan muutosta. **Kristīne Briede** ja

Audrius Stonys ovat tehneet aiheesta dokumenttielokuvan *Bridges of Time (Laika tilti, Latvia/Liettua/Viro 2018)*. Runollinen dokumenttityyli vaikutti elokuvaan kautta Baltian maiden, ja viitteitä löytyy vielä nykytuotannosta. 1990-luvun romahdus oli kova haaste elokuvantekijöille, kun kaikki muuttui perusteellisesti. Vanhat tekijät eivät sopeutuneet, mutta ulkomailla opiskellut uusi polvi toimi luonnostaan yhteistyössä naapurimaiden elokuvaväen kanssa. Yhteistyö on avainasemassa tämän hetken hitaassa, mutta varmassa kehityksessä. Tekijät voivat keskittyä taiteelliseen työhön käytännön järjestelyjen sijasta, ja elokuviemme kasvava kansainvälinen maine osoittaa, että olemme oikealla tiellä.

Onko joku ulkomainen ohjaaja erityisen tärkeä Baltian maissa? Miksi?

SB: Neuvostoaikana suurimmat vaikutteet tulivat kommunistimaista, näimme Tšekkoslovakian uutta aaltoa ja puolalaista elokuvaa. Tietysti tärkeitä olivat **Eisenstein**, **Dziga Vertov** ja yli muiden **Andrei Tarkovski**. Joitain **Bergmanin** elokuvia pääsi sensuurin läpi ja ne vaikuttivat suuresti siihen, miten elokuvaa katsottiin ja siitä puhuttiin. Ne, jotka opiskelivat Moskovan elokuvakoulussa VGIKissä, saivat tietysti nähdäkseen eurooppalaisia klassikoita. Latvialaiset hipit matkustivat Moskovan elokuvajuhlille nähdäkseen **Antonionin** ja muiden *auteurien* uusimpia töitä. Tilanne muuttui täysin, kun vuonna 1986 Riassa järjestettiin ensimmäisen kerran legendaarinen tapahtuma Kansainväliset elokuvapäivät. Kaksi vuotta myöhemmin perustettiin *Arsenals*. Äkkiä olikin mahdollista nähdä elokuvia, joita ei ollut koskaan esitetty Neuvostoliitossa: *auteur-* ja kokeellista elokuvaa, **Fassbinderia**, **Greenawayta**. *Arsenals* muokkasi latvialaisen elokuvayleisön makua vuosikymmeniä, ja antoi kimmokkeen perustaa festivaali Tallinn Black Nights. Nykyisten elokuvantekijöiden suosikkiohjaajia voivat olla ketkä tahansa, mutta varmasti kärjessä ovat edelleen Eisenstein ja Tarkovski, ehkä **Sokurov**, **Zvjagintsev**, **Godard**, Antonioni. Muutama pohjoismaainenkin nimi on balttien suosiossa: Bergman, **Aki Kaurismäki**, **Roy Andersson**.

Onko todella olemassa balttielokuva, ikään kuin kolme maata kuuluisi yhteen, vai erottuvatko Virossa, Latviassa ja Liettuaassa tehdyt tuotannot toisistaan?

SB: Kyllä balttielokuva on olemassa, siitä kertoo osaltaan yhteistuotantojen kasvava määrä. Elokuvakeskuksemme yrittävät tukea tätä kehitystä. Varmasti tuotannoista löytyy yhteisiä piirteitä, mutta minulle ja tietysti myös Baltian maiden elokuvayleisölle elokuvat ovat aina ensisijaisesti virolaisia, latvialaisia ja liettualaisia, eivät balttielokuvia.